

М. М. Семерей

судовий експерт-психолог Миколаївського відділення Одеського НДІСЕ, ад'юнкт кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У СЛІДЧІЙ І СУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово «експертиза» пов'язане з латинським «*expertus*», що означає досвідчений, знаючий. Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває в провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства. Судово-психологічна експертиза (СПЕ) є частиною судової психології, яка у свою чергу є розділом юридичної психології.

Судова психологічна експертиза – самостійний вид судової експертизи. Вона призначається для розв'язання питань, які виникають у судовій і слідчій практиці та потребують застосування спеціальних знань у галузі психології на стадії як досудового, так і судового слідства при розгляді кримінальних і цивільних справ. Ця експертиза призначається та проводиться тільки відносно психічно здорових осіб. Висновок СПЕ є джерелом доказування в справі, а в суді не має наперед установленної сили.

Судово-психологічна експертиза призначається та проводиться на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу» та відповідними статтями чинних КК і КПК України, ЦК і ЦПК України. Предметом експертизи може бути будь-яке питання, на яке судовий експерт-психолог у змозі дати відповідь, якщо суд визнав, що ці питання мають безпосередній причинний зв'язок з основними обставинами, які підлягають доказуванню. У цілому предметом СПЕ є складні психічні явища. Недоречно ставити на розв'язання експерту питання, які не потребують застосування спеціальних знань, а також питання матеріального й процесуального права, що являють собою виняткову компетенцію судово-слідчих органів.

Основні принципи, з позиції яких проводять експертне дослідження та пояснюють здобутий результат, становлять методологію судової експертизи. У процесі розвитку юридичної психології як науки розширювалося й коло методів (способів підходу до дійсності в процесі дослідження).

Психологія, як і кожна наука, користується системою різних методів і методик. Основними методами дослідження в психології, як і в деяких інших науках, є спостереження та експеримент. Кожен з цих загальних методів наукового дослідження виступає в психології в різних і більш-менш специфічних формах; існують різні види спостереження та експерименту. Спостереження може у свою чергу поділитися на пряме і непряме. Точно так само існують різні форми чи види експерименту. Різновидом експерименту є так званий природний експеримент, який є формою, проміжною між експериментом і простим спостереженням.

Крім цих основних методів, які отримують в психології специфічне вираження згідно з особливостями її предмета, у психології користуються проміжними і допоміжними методиками. Судово-психологічні експертні методики внесені до реєстру Міністерства юстиції України та мають свій номер.

При застосуванні різних методів психологічного дослідження експерт-психолог урахує особливості досліджуваної проблеми. Психіка, свідомість вивчаються в єдності внутрішніх і зовнішніх виявів. Через єдність свідомості та діяльності відмінність у психологічній природі акту діяльності позначається і в зовнішньому його протіканні. Тому завжди існують деякі співвідношення між зовнішнім протіканням процесу і його внутрішньою природою, але ці відношення не завжди адекватні. Загальне завдання всіх методів об'єктивного судово-психологічного дослідження полягає в тому, аби адекватно виявити ці відношення і таким чином за зовнішнім перебігом акту визначити його внутрішню психологічну природу. Однак кожний окремих, ізольовано взятий акт поведінки припускає зазвичай різне психологічне тлумачення. Внутрішній психологічний зміст дії розкривається не із ізольовано взятого акту, не з окремого фрагмента, а із системи діяльності. Лише враховуючи діяльність індивіда, а не тільки якийсь ізольований акт, і співвідносячи її з тими конкретними умовами, у яких вона здійснюється, можна адекватно розкрити той внутрішньо психологічний зміст дій і вчинків, який може бути висловлений і прихований у висловлюваннях людини, але виявляється в її діях та поведінці. Цей принцип об'єктивного психологічного дослідження реалізується різноманітними методичними засобами, що залежать від особливостей предмета дослідження.

Спостереження та експеримент – головні методи, які застосовують у психології та експертному дослідженні зокрема. Усі інші методи, такі як тести чи анкетування, є лише їх певними видозмінами. До експериментальних методів дослідження відносять тести. Тест – це пильне спостереження реальної поведінки в стандартних умовах. Ще один підвид експериментального дослідження – метод анкетування. Під анкетой або опитувальником розуміємо комплекс спеціально підібраних запитань, логічно пов'язаних з основною проблемою дослідження, на які піддослідний має дати відповіді. Названі методи – це лише основна частина методологічного арсеналу судового експерта-психолога. Підбір методів для експериментально-психологічного дослідження повинен мати індивідуальний характер відповідно до завдань, що поставлені перед експертом-психологом, а також залежно від форми використання спеціальних психологічних знань і виду психологічної експертизи.

Оскільки експертне дослідження – це цілісний об'єктивний процес, а не лише встановлення фактів, у процесі застосування судової експертизи слід дотримуватися принципів проведення такого дослідження. Деякі з цих положень закріплені в законодавстві¹, частина сформувалася в процесі практичної роботи як експертів, так і працівників судово-слідчих органів.

Усі ці принципи умовно можна поділити на загальні та спеціальні. До загальних належать:

— принцип законності – призначення й проведення експертного дослідження регулюється чинним законодавством;

— принцип незалежності – незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечуються процесуальним порядком призначення судового експерта; заборонаю під загрозою, передбаченою законом, утручатися будь-кому в проведення судової експертизи; існуванням установ судових експертиз, не залежних від органів дізнання та попереднього слідства; створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням; кримінальною відповідальністю судового експерта за надання свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків; можливістю призначення повторної судової експертизи; присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи²;

— принцип об'єктивності – дані, одержані в процесі дослідження, фіксуються у висновку експерта й не повинні ґрунтуватися на очікуваних чи бажаних результатах;

— принцип повноти дослідження – для забезпечення виконання цього принципу законодавець виділяє такі види експертиз, як нова, додаткова, повторна, комплексна, які дають змогу повно й об'єктивно дослідити об'єкт чи обставину, що мають значення в справі;

— принцип науковості – методи дослідження повинні відповідати рівню досягнення сучасної науки.

Серед спеціальних принципів можна виділити:

— принцип методичності – вибір експертів, постановка завдань, узагальнення їх суджень повинні базуватися на певній методиці;

— принцип спрямованості – експерт зобов'язаний дотримуватися чітко встановленої мети, сформульованої в ухвалі чи постанові про призначення експертизи;

— принцип плановості – у переліку запитань, поставлених перед експертом, визначається категорія фактів, на яких дослідник повинен зосередити свою увагу;

— принцип етичного ставлення до підекспертного – у процесі експерименту піддослідній особі гарантується збереження її прав, зокрема волі, недоторканності й гідності. Досліджуваний має право вимагати найобережнішого висвітлення інтимних сторін його життя;

— принцип конфіденційності – експерт зобов'язаний дотримуватися професійної таємниці та не прагнути дізнаватися про піддослідного більше того, що йому доручено судом;

— принцип максимального збереження об'єктів дослідження – під час проведення судових експертиз об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або втрачені лише тією мірою, у якій це необхідно для дослідження³.

Дотримання цих принципів є запорукою проведення дослідження на належному рівні й умовою для використання висновку експерта як засобу доказування в процесі розгляду судової справи.

До компетенції СПЕ входять установлення:

¹ Див.: Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. // Відом. Верхов. Ради. — 1994. — № 28. — Ст. 3.

² Див.: Там само. — Ст. 4.

³ Див.: Там само. — Ст. 5.

— спроможності неповнолітніх обвинувачених, що мають ознаки відставання в загальному психічному розвитку, не зв'язаним з душевним захворюванням, повністю усвідомлювати значення своїх дій, і визначення того, якою мірою вони здатні керувати ними;

— здатності обвинувачених, потерпілих і свідків адекватно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати щодо них відповідні показання;

— здатності потерпілих у справах про зґвалтування правильно розуміти характер і значення вчинених дій і чинити опір;

— наявності чи відсутності в підекспертного в момент вчинення злочину стану фізіологічного афекту чи інших непатологічних емоційних станів (страху, емоційного стресу, фрустрації), здатних істотно вплинути на його поведінку в досліджуваній ситуації;

— наявності в особи, яка ймовірно покінчила життя самогубством, у період, що передував її смерті, психічного стану, спонукаючого до самогубства, і визначення можливих причин виникнення цього стану;

— індивідуально-психологічних особливостей підекспертного, здатних істотно вплинути на його поведінку й формування у нього наміру вчинити злочин;

— структури злочинної групи та взаємин у ній на основі наявних даних про психологічні особливості учасників цієї групи.

Судово-психологічна експертиза – один із засобів, що забезпечують дотримання процесуального закону при досудовому розслідуванні та розгляді справи в суді. Висновок експерта поряд з іншими фактичними даними є доказом у справі. Правове значення СПЕ полягає в тому, що вона сприяє встановленню істини. Експертиза в змозі дати психологічну характеристику особистості обвинуваченого, потерпілого, свідка, без дослідження чого часом не можна встановити за деякими категоріями справ юридичний мотив учинення злочину.

Е. Е. Невежина

експерт-стажер Научно-исследовательского центра судебной экспертизы и криминалистики Калужского государственного университета им. К. Э. Циолковского

ВЫЯВЛЕНИЕ АКЦЕНТУАЦИЙ ЛИЧНОСТИ ПО ПОЧЕРКУ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ СУДЕБНОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Существует множество вариантов определения характерных особенностей личности, в том числе по рукописному тексту. По почерку человека можно выделить именно те особенности, которые бы указывали на демонстративность автора текста.

Немецкий психиатр и психолог К. Леонгард назвал ярко выраженные индивидуально-психологические особенности человека акцентуации личности и выделил в своей классификации 10 основных типов: *демонстративный, экзальтированный, возбудимый, застреваемый, гипертимный, дистимичный, лабильный, тревожный, педантичный, эмотивный*. Он и другие авторы, разрабатывающие теорию акцентуированных личностей, подчеркивали, что такие личности не являются патологическими, а речь идет о заметно выраженных вариантах нормы. К этой категории людей можно отнести тех, кого мы называем личностью в хорошем или отрицательном смысле в зависимости от силы проявлений этих акцентуаций¹.

Люди с выраженными демонстративными и экзальтированными качествами достаточно часто встречаются в повседневной жизни и относительно просто диагностируются по почерку. Поскольку желание показать себя во всем у них ярко выражено, то они стараются украсить и свой почерк (например, небольшими узорами, при наличии которых речь может идти о слегка выраженных демонстративных качествах). Прямые или волнистые черточки над и под буквами свидетельствуют о желании показать свою необычность, своеобразие.

У 95 % людей с демонстративным типом характера почерк характеризуется высокой координацией движений при письме, петлеобразной формой движений при написании отдельных букв и их

¹ См.: *Енгальцев В. Ф.* Юридическая психолингвистика / В. Ф. Енгальцев // Прикладная юридическая психология : учеб. пособие для вузов. — М. : ЮНИТИ-ДАНА. — 2001. — С. 399–406.